

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД ЯК ДЕРЖАВНА ГАРАНТІЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

ТАААААЙ Дмитро Володимирович - кандидат юридичних наук, докторант
Національної академії СБ України

УДК 342.951+351.746.1 (477)

В статті освещены отдельные аспекты социально-правовой защиты военнослужащих Службы безопасности Украины, проанализировано состояние правового регулирования и выработаны предложения по вопросам усовершенствования соответствующего законодательства.

Ключові слова: Служба безпеки України, особливий період, соціально-правовий захист, права, гарантія, військовослужбовці.

Постановка проблеми

Різке зростання реальних та потенційних загроз життєво важливим інтересам України потребує від усіх державних структур мобілізації дій з питань попередження, запобігання, припинення й ліквідації їх наслідків.

У єдиному державному механізмі підтримки внутрішньої безпеки важливою складовою, на наш погляд, є Служба безпеки України, як правоохоронний орган спеціального призначення. Її роль та значення набувають особливої актуальності в умовах політичних та економічних перетворень в Україні, розвитку демократії, євроінтеграційних процесів, а також невідомого зростання на території України кількості протиправних дій, що загрожують основам національної безпеки держави та громадської безпеки. Крім того, від ефективності її функціонування залежить реалізація конституційних прав і свобод громадян, стабільність суспільства, національна безпека в цілому.

Специфіка службово-бойової діяльності вказаного правоохоронного органу спеціального призначення потребує обґрунтування та знаходження ефективних і своєчасних шляхів вдосконалення. Така позиція обумовлена, насамперед, існуванням низки проблемних питань у сфері діяльності Служби безпеки України, у тому числі і тих, що пов'язані із соціальним і правовим захистом військовослужбовців в умовах особливого періоду, вирішення яких потребує вдосконалення існуючої нормативно-правової бази.

Наукова та практична актуальність дослідження вказаної проблематики пов'язана також із гострою потребою досягнення та забезпечення ефективності виконання особовим складом відповідних військових формувань своїх службових обов'язків, а також сприятливого морально-психологічного клімату в умовах підвищеного психологічного та нервового навантаження, зумовлених проходженням служби в особливий період під час проведення мобілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання розвитку та діяльності правоохоронних органів в системі забезпечення національної безпеки розглядалися в наукових працях таких вчених, як В.Ю. Богдановича, І.О. Кириченко, В.В. Крутова, С.О. Кузніченко, І.І. Мусієнко, В.Г. Пилипчука, О.П. Снігерьова, М.П. Чельбицького та багатьох інших. Проте поза межами на-

укових досліджень залишаються проблеми соціально-правового захисту деяких категорій громадян в умовах особливого періоду, зокрема військовослужбовців Служби безпеки України.

Метою статті є аналіз проблем правового регулювання соціально-правового захисту військовослужбовців Служби безпеки України, а також вироблення пропозицій з питань вдосконалення та забезпечення відповідного законодавства.

Викладення основного матеріалу

На сучасному етапі розвитку держави відбувається загострення системних кризових явищ соціального, політичного та економічного характеру. З метою стабілізації ситуації в країні протягом останніх часу військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, несуть службу у посиленому режимі.

Відповідно, розглядаючи діяльність Служби безпеки України зазначимо, що реалізація її завдань з питань захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України, відбувається в умовах підвищеного морально-психологічного та фізичного перенавантаження, залучення військовослужбовців до виконання службових обов'язків у позаслужбовий час, вихідні і святкові дні, а у певних випадках – і в умовах ризику для життя та здоров'я.

Держава, покладаючи на них широке коло обов'язків, зобов'язана забезпечити їх належним захистом для підвищення ефективності їх діяльності. Саме тому нормами

Конституції України закріплено положення про те, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей (див. ст. 17) [1].

На наш погляд, дане положення дає можливість визначити соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей як один із напрямів державної соціальної політики. Реалізація цього важливого напрямку політики полягає у встановленні системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців, відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі [2].

У своєму дисертаційному дослідженні Лапка О.Я. визначає поняття соціально-правового захисту військовослужбовця як систему нормативно закріплених гарантій та юридичних засобів, за допомогою яких уповноважені на те державні органи, їх посадові особи та інші суб'єкти забезпечують реальну можливість працівників ефективно використовувати законодавчо встановлені організаційно-правові заходи, а також користуватися тими пільгами та перевагами, які передбачені для цієї категорії громадян з метою компенсування певних обмежень та гарантування стану їх соціально-правової захищеності [3].

Погоджуючись з цією тезою, автор вважає, що стан захищеності військовослужбовців, у тому числі Служби безпеки України, залежить від законодавчого закріплення ефективної системи гарантій безпечної життєдіяльності, які мають дієві механізми реалізації.

Питання соціально-правового захисту військовослужбовців регулюється на всіх рівнях законодавства (конституційному, міжнародно-правовому, законодавчому та підзаконному нормативно-правовому рівнях).

Правову основу з питань державного регулювання соціально-правового захисту військовослужбовців створює Конституція України. До переліку таких статей, що без-

посередньо мають відношення до військовослужбовців Служби безпеки України, на думку автора, слід віднести такі, що закріплюють наступні права: право на соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних силах України та інших військових формуваннях, а також членів їх сімей (ст. 17); право кожного працюючого на відпочинок, що включає надання щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановлення скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час (ст. 45); право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49) [1].

Слід зазначити, що в умовах розвитку України як правової держави важливого значення набувають міжнародні правові акти з прав людини для правового регулювання і забезпечення прав людини, у тому числі і військовослужбовців, відповідно до міжнародних стандартів. Міжнародно-правовий рівень правового регулювання вказаного питання здійснюється такими нормативними актами, як:

1) Загальна декларація прав людини, яка закріплює положення про те, що кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави [4];

2) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який визначає обов'язок кожної держави (учасника цього Пакту) забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією рівність перед законом і право без будь-якої дискримі-

нації на рівний захист закону [5];

3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, який визначає обов'язок держав забезпечувати рівне право користування всіма економічними, соціальними і культурними правами, відносно користування якими держава може встановлювати тільки такі обмеження, які визначаються законом, і лише настільки, наскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві, серед яких право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи [6]:

– винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим: справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватися умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю; задовільне існування на них самих та їхніх сімей відповідно до постанов Пакту;

– умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни;

– однакову для всіх можливість просуватися по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації;

– відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні та ін.

Разом з тим окремі міжнародно-правові акти, положеннями яких врегульовані особливості соціального захисту військовослужбовців під час ведення бойових дій, правові засади застосування зброї, захист їх життя і права під час перебування у полоні, а також відповідальність за вчинення військових злочинів, за сучасних умов, набувають особливого значення, до перелік яких відносяться: Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії [7]; Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі [8]; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими [9] тощо.

Безпосереднє регулювання основопо-

ложних питань соціального захисту військовослужбовців здійснюється на законодавчому рівні, як одного з найважливіших питань суспільного життя. Законодавчу базу регулювання соціально-правового захисту військовослужбовців Служби безпеки України утворюють наступні нормативно-правові акти: Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про Збройні Сили України», Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу», Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», Закон України «Про Службу безпеки України», Закон України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України» та ін.

Автор відзначає, що Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2] є фундаментальною складовою законодавчого рівня регулювання, адже визначає основні засади державної політики у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему захисту, гарантує військовослужбовцям та членів їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі.

Так, зокрема, положеннями вказаного нормативно-правового акту визначено право військовослужбовців на участь у виборах, бути обраним до рад всіх рівнів, брати участь у всеукраїнських і місцевих референдумах, створювати свої громадські об'єднання відповідно до законодавства України, а також гарантії матеріального та іншого забезпечення у розмірах, що стимулюють зацікавленість у військовій службі. Визначено порядок реалізації прав на свободу світогляду і віросповідання; недоторканності; використання військовослужбовців виключно для виконання завдань, пов'язаних з військовою службою; на відпочинок та ін. Цим же Законом визначено порядок реалізації

прав військовослужбовців на відпочинок та відпустку.

Положеннями статті 10 вказаного Закону закріплено, що загальна тривалість службового часу військовослужбовців на тиждень не може перевищувати нормальної тривалості робочого часу за відповідний період, визначеної законодавством, за винятком випадків виконання заходів, пов'язаних із забезпеченням боєготовності військових частин (військові навчання, походи кораблів, бойові стрільби, бойове чергування, несення служби в добовому наряді тощо), здійснення яких відбувається без обмеження загальної тривалості службового часу. Розподіл службового часу військовослужбовців протягом доби і протягом тижня у військових частинах здійснюється таким чином, щоб забезпечити у військовій частині постійну бойову готовність і проведення занять з бойової підготовки та створити умови для підтримання порядку, військової дисципліни та виховання військовослужбовців, підвищення їх культурного рівня, всебічного побутового обслуговування, відпочинку і харчування. Для військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, встановлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями, а для військовослужбовців строкової служби і курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів та курсантів вищих навчальних закладів, які мають військові начальні підрозділи, навчальних центрів (частин) – шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем.

Погоджуючись з твердженням Венедиктова В.С. про те, що створення для певної категорії громадян відповідних умов праці і відпочинку, задоволення їх потреб і запитів, забезпечення їх законних прав і пільг – це одне з основних завдань держави [10], автор відзначає основоположний характер відпочинку, розумного обмеження робочого часу та оплачуваних періодичних відпусток як таких категорій, що забезпечують сумлінне виконання покладених обов'язків. Крім того, реалізація вказаних вище прав, перш за все, має велике значення для відновлення здоров'я, фізичних та розумових здібностей військовослужбовців.

Реалізація положень ст. 45 Конститу-

ції України, яка закріплює право кожного працюючого на відпочинок, знайшла своє втілення у ст. 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», яка, зокрема, передбачає наступні положення:

– військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, надаються щорічні основні відпустки із збереженням грошового, матеріального забезпечення та наданням грошової допомоги на оздоровлення у розмірі місячного грошового забезпечення, строк яких визначається в залежності від загального строку вислуги в календарному обчисленні;

– щорічна основна відпустка надається протягом календарного року, яка, за бажанням військовослужбовців, може надаватися їм частинами, не більше двох, за умови, що основна безперервна її частина становитиме не менше 24 календарних днів;

– щорічна додаткова відпустка зі збереженням грошового та матеріального забезпечення надається військовослужбовцям, виконання обов'язків військової служби яких пов'язано з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або здійснюється в особливих природних географічних, геологічних, кліматичних і екологічних умовах та умовах підвищеного ризику для життя і здоров'я, крім військовослужбовців строкової військової служби;

– у випадку захворювання під час щорічної основної або щорічної додаткової відпустки, військовослужбовцям зазначена відпустка продовжується після одужання на кілька невикористаних днів цієї відпустки, а також, у випадку довготривалого відрадженьня за межами України; військовослужбовцям, крім військовослужбовців служби, передбачена можливість, за їх бажанням, об'єднувати щорічні основні відпустки за два роки, загальна тривалість якого не може перевищувати 90 календарних днів;

– визначений перелік сімейних обставин, у разі настання яких надається відповідна відпустка військовослужбовцям без збереження грошового забезпечення (укладення шлюбу, тяжкий стан здоров'я або смерть

рідного по крові або по шлюбу та інших поважних причин);

– відкликання військовослужбовців із щорічних основних відпусток дозволяється лише у разі оголошення мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях – за рішенням Міністра оборони України, керівників центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, які відповідно до законів здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, керівників правоохоронних органів та керівників розвідувальних органів України, їх заступників та начальників розвідувальних органів України, їх заступників та начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, а також командувачів відповідних військових формувань, які за посадою не є керівниками центральних органів виконавчої влади;

– та ін.

Також цей закон передбачає пенсійне забезпечення, визначає порядок забезпечення військовослужбовців житловими приміщеннями, право на отримання освіти та ін.

Динаміка суспільно-небезпечних проявів загроз національній безпеці України зумовила запровадження особливого періоду в державі, перш за все, у зв'язку з необхідністю захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [11, 12]. У цих умовах проблематика соціально-правового захисту військовослужбовців набула особливої гостроти та актуальності.

Крім того, це пов'язано із набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення оборонно-мобілізаційних питань під час проведення мобілізації» [13], адже зазначеним Законом положення статті 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» було доповнено нормою, згідною з якою запроваджено припинення надання в особливий період військовослужбовцям відпусток, крім відпусток за сімейними обставинами та з інших поважних причин тривалістю не більш як 10 календарних

днів, а також відпусток військовослужбовцям-жінкам у зв'язку з вагітністю та пологами, для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а в разі якщо дитина потребує домашнього догляду, – тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку, а також відпусток у зв'язку з хворобою або для лікування після важкого поранення за висновком (постановою) військово-лікувальної комісії.

На думку автора, в умовах особливого періоду зазначена норма законодавства певною мірою не враховує існуючих обставин та умов проходження військової служби у Службі безпеки України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України.

Крім того, така редакція пункту 17 ст. 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» не узгоджена з положеннями статей 217 і 221 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [14], дія якого поширюється на Збройні сили України, Державну прикордонну службу України, Службу безпеки України, Національну гвардію України та інші військові формування, створені відповідно до законів України, Державну спеціальну службу транспорту, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Так, зокрема, положеннями статей 217 і 221 вказаного Статуту передбачена можливість одночасного звільнення з підрозділу (розташування військової частини) не більше як 30 % особового складу військовослужбовців строкової служби, а також одночасної відпустки не більше ніж 30 % загальної кількості військовослужбовців, які проходять службу за контрактом, поза розташуванням військової частини у вільний від служби час.

Отже усталена практика свідчить, що військове формування залишається здатним ефективно виконувати поставлені перед ним завдання за наявності 70 % його особового складу і більше.

Таким чином, на думку автора, запроваджена норма про припинення надання практично всіх видів відпусток військовослужбовцям в особливий період видається

суперечливою та такою, що послаблює рівень соціально-правового захисту.

Реалізація цих положень обмежувального характеру, на наш погляд, може призвести до зниження ефективності виконання особовим складом своїх обов'язків, адже їх реалізація безпосередньо з небезпекою і ризиком для життя та здоров'я. Це пов'язано також і з тим, що реалізація службових обов'язків, відповідно до визначеної компетенції, відбувається в умовах підвищеного морально-психологічної та фізичного перевантаження, залучення військовослужбовців до виконання службових обов'язків у позаслужбовий час, вихідні і святкові дні, а у певних випадках – і в умовах ризику для життя та здоров'я.

Враховуючи високу ймовірність продовження особливого періоду протягом досить тривалого часу, забезпечити належну боездатність Збройних сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, на думку автора можливо шляхом посилення рівня соціально-правового захисту, на основі рівності та соціальної справедливості по відношенню до всіх військовослужбовців.

Автор відзначає, що досягнення цієї мети можливе, зокрема, за умови поновлення прав військовослужбовців реалізовувати своє право на відпустку.

З урахуванням викладеного вище, з метою удосконалення положень ст. 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», автором запропоновано:

– передбачити можливість надання військовослужбовцям в особливий період під час проведення мобілізації усіх видів відпусток за рішенням командира (начальника) військової частини за умови одночасної відсутності не більше 30 відсотків загальної чисельності військовослужбовців певної категорії;

– уточнити, що передбачені вказаною редакцією статті 10-1 Закону умови надання відпусток застосовуються в особливий період під час воєнного стану.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено окремі аспекти соціально-правового захисту військовослужбовців Служби безпеки України, проаналізовано стан правового регулювання та вироблені пропозиції з питань вдосконалення відповідного законодавства.

Висновки

Таким чином, виконання завдань військовослужбовців Служби безпеки України в умовах особливого періоду повинно забезпечуватися системою соціально-правових гарантій, що дозволяють задовольняти матеріальні та духовні потреби, компенсувати певні обмеження, встановлені законодавством для цієї категорії осіб. Проте, чинне законодавство у цій сфері охоплює велику кількість законів і підзаконних нормативно-правових актів, не завжди узгоджених між собою, що негативно впливає на рівень соціально-правового захисту військовослужбовців.

Література

1. Конституція України: Закон від 28 червн. 1996 р. № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72. – Ст. 15.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудн. 1991 р. № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №15. – Ст. 190.
3. Лапка О.Я. Соціально-правовий захист працівників міліції України (адміністративно-правовий аспект) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 / Лапка Оксана Ярославівна. – Ірпінь, 2003. – 239 с.
4. Загальна декларація прав людини ООН: Декларація, Міжнародний документ ООН від 10 грудн. 1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 89.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН: Пакт, Міжнародний документ ООН від 16 грудн. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/card/995_043.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН: Пакт,

SUMMARY

The research article gives some aspects of social and legal protection of servicemen Security Service of Ukraine, analyzed the regulatory environment and drafted a number of proposals regarding relevant legislative improvements.

Міжнародний документ ООН від 16 грудн. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/card/995_042.

7. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях ООН: Конвенція, Міжнародний документ ООН від 12 серпн. 1949 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 62. – Ст. 177.

8. Конвенція про поліпшення долі поранених хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі ООН: Конвенція, Міжнародний документ ООН від 12 серпн. 1949 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 62. – Ст. 193.

9. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими ООН: Конвенція, Міжнародний документ від 12 серпн. 1949 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 62. – Ст. 132.

10. Правове регулювання часу відпочинку в службово-трудовах відносинах: наук.-практ. посібник / В.С. Венедиктов // Національний ун-т внутрішніх справ. – Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – 127 с.

11. Про часткову мобілізацію: Указ Президента України від 17 березн. 2014 р. - № 303/2014 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 50.

12. Про часткову мобілізацію: Указ Президента України від 06 травн. 2014 р. - № 454/2014 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 82.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення оборонно-мобілізаційних питань під час проведення мобілізації: Закон України від 20 травн. 2014 р. № 1275-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 29. – Ст. 942.

14. Про статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березн. 1999 р. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22. – Ст. 194.